

قیصر وِرك

لیکچرر پنجابی، نمل یونیورسٹی، اسلام آباد

ڈاکٹر سعدیہ منور

اسسٹنٹ پروفیسر، گورنمنٹ ایسوسی ایٹ کالج برائے خواتین، شاہدرہ لاہور

پنجابی شاعری وچ ”مدھانی“ اک جائزہ

Qaiser Virk

Lecturer Punjabi, NUML University, Islambad

Dr. Sadia Munawar

Assistant Professor, Government Associate College for Girls, Shahdara Lahore

Madhani in Punjabi Poetry: An Analysis

Abstract:

The current study explores the significance and symbolic representation of the metaphorical concept of 'Madhani' (churner) within Punjabi poetry. The study delves into how this traditional tool, used for churning butter, has transcended its literal meaning to embody various symbolic interpretations in the poetic landscape. Through an analysis of selected works, the study examines how poets have utilized 'Madhani' to convey themes of struggle, transformation, and the process of extracting truth or essence from the complexities of life. The research also highlights the cultural, social, and philosophical dimensions embedded in the use of 'Madhani' in Punjabi poetry, offering insights into the nuanced ways in which this metaphor enriches the poetic tradition. The study finds that Madhani has been employed as spiritual metaphor, representing the essence of hard work and struggle being showcased by the humans and the end product is reflective of human gain in Punjabi literature.

Key Words: *Madhani, Punjabi Culture, Punjabi Poetry, Traditional tools, Agrarian lifestyle, Cultural Heritage, Symbolism in Literature, Punjab History, Folk Traditions, Cultural Identity, Metaphor in Poetry.*

صوبہ پنجاب انسانی تاریخ دی ابتداء توں ای اک سرسبز تے شاداب تے خوشحال خطہ سی، کیوں جے ایہدی دھرتی اُتے دریا و گدے سن۔ ایس علاقے نوں کدی ”ہپت سندھو“ تے کدی ”ہپت ہندو“ دے ناں نال یاد کیتا جاندا سی۔ زمین وی زرخیز سی تے پانی وی وافر مقدار وچ کول سی۔ ایس لئی ایہدے واسیاں نے واہی بیجی کرنی شروع کردتی۔ دانہ پھکا اپنی لوڑ توں ودھ سی جیہڑا اوہ نہ صرف آپوں کھاندے سگوں دوجیاں نوں وی دیندے سن۔ ایہدی خوشحالی دی تاریخ بہت پرانی اے۔ کتاب اوستا (۵۴۰ ق م۔ ۳۳۰ ق م) وچ ایہد ارنج ذکر آکوند اے۔

”میں اہورامزوانے جو پندرہ جگہیں اور آبادیاں بنائیں ان میں سے بہترین“ ہپتہ ہندو“

ہے۔ اس میں آزاد ملشن اہریمین نے عداوت سے غیر معمولی دشت اور گرما پیدا کیا ہے۔“^(۱)

پنجاب دی تاریخ کوئی بیخ ہزار ورہے پرانی اے۔ پر جے اسیں ڈھائی ہزار ورہے پہلے وی عراقی تاریخ ول جھاتی پائیے تاں اسانوں ایہہ حقیقت معلوم ہوندی اے پئی اودوں وی ایہدی خوشحالی مشہور سی۔ ابن حنیف ہوریں اپنی کتاب ”سات دریائوں کی سرزمین“ وچ پنجاب دی خوشحالی بارے دسیا اے کہ وسطی پنجاب دے علاقے نوں ”ملوہہ“ آکھیا جاندا سی تے ایہوں دی لوکائی تجارت لئی عراق جاندا سی۔ عراق دے لوک ایہناں توں کھان پین دیاں شیواں توں اڈ، جنور، پرندے تے ہتھیار تے آواز بناؤن لئی قیمتی لکڑیاں تے پتھر خریددے سن۔ اوہناں دے کتبییاں توں ملوہہ وی لوکائی دے نال اوہناں دے تعلقات دا ثبوت ملدا اے۔

کیوں جے دھرتی انسان دیاں ساریاں ضرورتاں پوریاں کردی اے۔ ایس لئی زمانہ قدیم دے انسان نے ایہدے ایس وصف توں متاثر ہو کے ایہنوں ”دھرتی ماں“ یاں ”دھرتی دیوی“ داروپ دے دتا۔ کیوں جے ایہہ ماں وانگوں انسان نوں کھان پین نوں دیندی اے اوہنوں پناہ گاہ دیندی اے۔ عقلی اعتبار نال اوس ویلے دے انسان دا ایہہ قدم بالکل صحیح سی۔

ابن حنیف ہورال دے موجب:

”چونکہ زمانہ قدیم انسان کے نزدیک زیت کا سرچشمہ زمین تھی اس لئے وہ ”مادر کل“ قرار پائی اور احسان مندانه جذبات و تصورات سے مغلوب ہو کر انسان نے زمین کی پوجا ایک دیوی یعنی دھرتی دیوی کی صورت میں شروع کر دی۔“^(۲)

دنیا دے سارے کاشتکار اناج دیاں ضرورتاں اپنے کھیتاں توں تے دُڈھ، گھینو، لسی، مکھن دیاں ضرورتاں اپنے ڈنگراں توں پوریاں کر دے۔ ایہناں نوں مال دی آکھیا جاندا سی۔ کیوں جے اجدوی تے ماضی وچ وی جیہدے کول زمین تے مال ہووے اوہدی ساج وچ بڑی عزت ہوندی اے۔ مال ڈنگر لئی اک وڈی حویلی نما تھاں بنائی جاندی تے فیر اپنے سنگیاں دی مہمان نوازی کیتی جاندی تے اوہنوں دُڈھ، مکھن تے لسی کھوائی پیا ئی جاندی۔ گھر گھر ہستی وچوں دُڈھ ہونا، جاگ لانا تے مُڑ دُڈھ رُڈھک کے مکھن کڈھنا اک خاص عمل اے۔ جیہدے اُتے ودھیاتے اُتم خوران دادار و مدار اے۔ دُڈھ رُڈھکن دے عمل لئی مدھانی مڈھلا ہتھیار اے۔ دُڈھ رُڈھکن لئی تن چیزاں ضروری نیں۔ نہنی، مدھانی، تے چائی۔

نہنی، مدھانی بناون لئی ٹالھی، کلر، امب تے پڑتل دی لکڑورتی جاندی اے۔ چائی مٹی دی بن دی اے۔ سوانی سویرے سویرے اُٹھن سارا تے اپنے رب نوں یاد کرن مگروں مدھانی نوں چائی وچ پا کے لسی بنانی شروع کر دیندی۔ لسی رُڈھک دیاں ہونداں اوہ اک مان تے فخر دا انداز اپناؤندی۔ اوہنوں ویکھ کے لمحہ بھر لئی انج محسوس ہوندا جیویں کسے ریاست دی ملکہ اپنے ناز و انداز و کھار ہی ہووے۔ اوہدے سامنے مردوی حیثیت ثانوی ہو جاندی۔ کیوں جے ایہدی ابتداء توں لے کے اخیر تک سارے کم عورت کردی۔ ورتاراوی اوہو کردی لہذا گھر وچ عورت دی حکمرانی ہوندی کیوں جے دُڈھ، مکھن، تے دانہ پھکا و پیچ کے گھر داری اوہو کردی سی۔ دُڈھ رُڈھکن ویلے عورت دے جسم دا اک اک انگ اپنی مسرت دا اظہار کرداتے جے عورت بیوی اے تاں جے ماں اے تاں جے بیٹی اے تاں اوہ اپنی وکھو وکھری خوشی اپنے گھر والیاں نوں وکھائوندی اے۔ اک سوانی دے ہتھ دیاں ونگاں وی چھکن لسی رُڈھک دیاں ہویاں اپنے گھر والے نوں بہت متاثر کردی اے تے اوہنوں اپنے ول کھچ لیندی اے۔ ایس توں اڈ اوہدا لسی بنان لگیاں نمھا نمھا حاکمانہ ہاساوی اوہنوں متاثر کردا اے تے ایس ویلے اوہ ریڈیو دے ایس گانے دی تصویر پیش کردی نظر آؤندی اے۔

میری رائگی مدھانی بانہواں گوریاں
میں چائیں چائیں دُده رُھکاں

مدھانی گھماندیاں ہوياں سوانی چک رہی ہوندی اے تے اوہدا گھر والا اوہنوں چکدیاں ویکھ کے دل ای
دل وچ اوہدیاں بلائیں لیندا اے۔ اوہنوں اپنے گھرتے اپنی گھر والی نال پیار ہوندا اے۔ سوانی وی اوہدے خلوص دا
جواب خلوص نال دیندی اے تے اوہدے گھر دی عمارت پیار دی مضبوط نینہ اُتے کھلار دی اے۔ مدھانی نہ صرف
عورت دے حسن سلوک نوں ظاہر کردی اے سگوں اوہدے خلوص تے پیار دا وی چنگا اظہار اے۔ جیویں سوانی
آکھدی اے:

گندھلاں داساگ تے مکھن مکئی

لیائی آں میں چائیں چائیں سچناں دے لئی^(۳)

سوانیاں دُده رُھکدیاں ہوياں گھر والیاں تک اپنے جذبات بڑے چنگے طریقے نال پہنچا دیندیاں نیں۔
جیویں اک ماں دُده رُھکدیاں ہوياں وی اپنے کاکے نوں لوری وچ یاد رکھدی اے تے آکھدی اے۔

بھلا لاڈلا جیوے

میں وارے وارے جاواں

اُچی ڈھکی دُده بلوواں، چند دن مدھانی

مکھن مکھن رول رہی آں میں

رہ گئی چاہ نمائی

بچے جیوے جگاں تائیں

ایس دیاں رو بلائیں^(۴)

ہر مٹیار دی خواہش ہوندی اے کہ اوہنوں کھاندا اپنیا اور لہجے۔ اک کڑی اپنے دل دی سدھر نوں گیت
راہیں انج بیان کیتا اے۔

دئیں دئیں وے بابلا مینوں اوس گھرے

جتھے سس دے بوہترے پُت

اک منگاں اک ویاہواں

میں تان شادیاں ویکھاں گی نیت^(۵)
تے جدوں سوانی اپنے گھر والی ہو جاندی اے تے اپنے خاوند نال انج فرمائش کر دی اے۔
تسین نوکر چلے، نوکر چا کر چلے
ساڈے لئی کیہ لیاؤ گے سوغات بیا
ساڈے لئی دُده لیاؤ
دُده مکھن لیاؤ
ساڈی نند لئی مجھاں چار
اسیں دُده پیئے
دُده مکھن کھائیئے
تھاڈی سیوا کراں گے دن رات
بیا! سیوا کراں گے دن رات^(۶)
اک ہور لوگ گیت وچ مال ڈنگر رکھن والے دامعاشرے وچ مقام دسیا گیا اے۔
مہیں مہیں تے ہر کوئی کہندا
مہیں تے حوراں پریاں
سنگ جو اپہناں دے بل بل کُندے
گھیو، مصری دیاں ڈلیاں
سائیں جو اپہناں دے پٹنگھیں تے
چوریں کر لئیاں کلیاں^(۷)
اُتے دتے گئے گیتاں وچ صرف مجھاں، دُده تے مکھن دا ذکر ہو یا اے۔ ظاہر اے ایہہ چیزاں ہون گیاں
تے مدھانی دا آپوں امی گھر وچ ورتا رہا جو اے گا۔
مسرت دے جذبات توں اڈغھے تے نفرت دے اظہار لئی وی ایہہ لوک گیتاں وچ ورتیا جاندا اے۔
لائل پور جاونا اوتھے بناونیاں دُده لسیاں
ڈھول حرامی گلاں دے دیاں نہیں دسیاں^(۸)

اک ہو رتھاں تے اسی طرحاں اے:

باپو مینوں مہیں لے دے

میں جیٹھ دی لسی نہیں پینی^(۹)

عام جذبات تے احساسات توں اڈ مدھانی نوں صوفیانہ رنگ وچ وی ورتیا گیا اے۔ سلطان باہو، علی حیدر ملتانی تے وارث شاہ ہوراں نے ایہنوں اپنی شاعری وچ نہ صرف تصوف دیاں رمزیاں اُلکین لئی ورتیا اے۔ سگوں اوس ویلے لوکائی دی رہتل بہتل نوں وی چنگے انداز نال اُلکیا اے۔ جیویں علی حیدر ملتانی آکھدے نیں۔

غ غریب نمازئی گولی رانجھے دے دوست دکانی آں میں

رانجھا مہیں نوں چار لیاوے تاں رڑھکاں مٹ مدھانیاں میں

مینوں تے تینڈے ناؤں دی عزت، نہیں تاں کون نامنی آں

اوگن بھی گن جیسے دے حیدر، جے رانجھن من بھائی آں میں

الف آن بن ان بن ان بن تھیں اک سمجھ اساڈڑی رمزیاں^(۱۰)

اک ہو رتھاں اے:

چھن چھن چوڑا تے کھم کھم چاٹی، ایہہ گھمکار مدھانی دے نیں

علی حیدر ہتھ جے مکھن آوے تاں مطلب ایس نمائی دے نیں^(۱۱)

ایس شعر وچ چھن چھن چوڑا تے کھم کھم چاٹی منزل حاصل کر دیاں ہویاں سایمنے آون والیاں اوکڑاں

دی، مدھانی محنت دی تے مکھن مقصد حاصل کرن دی رمز اے۔

اک ہو ر جگہ تے انج فرماندے نیں:

اٹھ سوانی گھت مدھانی ویلا پچھلی رات دا ای

اوتوں ہوگئی دھی تے دڈھ نہ جی رڑھکنا بھی کسے گھات دا ای

جٹ نہ ٹٹے تے دڈھ نہ وٹے ویلا وقت برات دا ای

جیویں دڈھ تھیں دہی وت مکھن دے حیدر نوں فرق نہ رے دی ذات دا ای

ایس شعر وچ عورت داصیغہ ورت کے انسان نوں سمجھایا گیا اے تے رب دی عبادت ول پریریا گیا اے۔ ساڈی پنجابی شاعری وچ بہتے شاعر اپنی گل سمجھاوان لئی عورت دا ای صیغہ ورتدے نیں۔ اوہناں نے نہ صرف انسان نوں رب دی عبادت ول پریریا اے سگوں اوس سے دی سماجی صورتحال وی بیان کردتی اے۔ وارث شاہ نے اپنی کتاب ”ہیر“ وچ مدھانی دا ذکر کیتا اے جیہدے نال سانوں اوس ویلے دی رہتل بہت دل اندازہ ہوند اے۔ جویں:

چڑچوہکدی نال جاں ٹرے پاہندھی پیاں دڈھ دے وچ مدھانیاں نیں^(۱۲)

سلطان باہونے وی اپنے ایات وچ مدھانی دا ذکر کیتا اے۔ جویں:

دڈھ تے دہی ہر کوئی رڑھکے عاشق بھارڑ کیندے ہو

تن چٹورا مدھانی، آہیں نال بلیندے ہو

ڈکھاں دانیز اکڈھے سکارے غماں دا پانی پیندے ہو

نام فقیر تنہاں دا باہو جیہڑے ہڈاں توں مکھن کڈھیندے ہو^(۱۳)

آج دے نویں دور وچ وی شاعر اپنی شاعری وچ مدھانی دا ورتا کر رہے نیں۔ جویں سعد اللہ شاہ اپنی

کتاب کھڑا وچ و لکھدے نیں۔ اوہناں دی شاعری دے ذریعے مدھانی دا پنجابی دے وسیب وچ کیہ جمالیاتی حصہ اے اوہدا چنگا اظہار ہووے گا۔

گوری چٹی بانہہ تے رانگلا موڑا

پیلکے بانہہ تے چوڑا

تے جٹی پئی دڈھ رڑھکے

ہتھیں مہندی تے رنگی مدھانی

اتوں رویاں بھری جوانی

ہتھاں تے رنگ وی گوڑھا

گوری جٹی تے رانگلا موڑا

جٹی روک مدھانی دا گھیڑا

کیوں چھنڈ دی مکھن دا پیڑہ

کدڑی ویکھدا نہ ماہی کوڑا
گوری جٹی تے رنگلا موڑا
دُدھ رڑھکدی جٹی پٹی گاوے
اودھاماہی ملن جد آوے
اوہ وی سرتے بناوے جوڑا
گوری جٹی تے رنگلا موڑا^(۱۳)

ایہدے توں واضح ہوند اے کہ مدھانی عورت دے جمالیاتی اظہار لئی کئی کو اہمیت رکھدی اے۔
مکدی گل ایہہ کہ مدھانی ساڈے ماضی دی اک شاندار یادگار اے۔ پنڈاں دے وسیب وچ ایہد اور تارا
اے تیکر جاری اے۔ کیوں جے چنگا کھانا تے چنگے ڈھنگ نال اپنے جذبات دا اظہار ہر انسان دی خواہش اے تے
پنڈاں دے وسنیک ایہدے بہتے چاہیوان نیں۔ ایس لئی جٹی دیر تک اوہناں دی ایہہ سدھر باقی رہوے گی مدھانی
داور تارا وی اوتھے جاری رہوے گا۔ پنجابی شاعری وچ مدھانی نوں علامتی طور تے ورتیا گیا اے چائی منزل حاصل
کر دیاں ساہنے آون والیاں اوکڑاں دی، مدھانی محنت، مسلسل جدوجہد تے مکھن مقصد حاصل کرن دی رمز اے۔

حوالہ جات

- ۱۔ فیاض محمود، کیپٹن، سید، تاریخ ادبیات مسلمانان پاکستان و ہند، جلد اول، لہور: پنجابی یونیورسٹی، س، ن، ص ۱۸۶۔
- ۲۔ ابن حنیف، سات دریاؤں کی سرزمین، لہور: فلشن ہاؤس، ۱۹۹۷ء، ص ۲۰۵۔
- ۳۔ نور بلہی، زبانی گل بات، لاہور: شاہد رہ۔
- ۴۔ سعید بھٹا، سانجھ و چار، لہور: اے۔ ایچ پبلشرز، ۱۹۹۷ء، ص ۱۸۔
- ۵۔ مقصود ناصر، چودھری، پنجاب دے لوک گیت، لہور: تاج بک ڈپو، ۱۹۹۵ء، ص ۱۹۸۔
- ۶۔ مقصود ناصر، چودھری، ص ۵۶-۵۷۔
- ۷۔ مقصود ناصر، چودھری، ص ۱۱۱۔
- ۸۔ سعید بھٹا، نین نہ رہندے تکلنوں، ص ۱۳۲۔
- ۹۔ علی حیدر، کلیات علی حیدر، لہور: پاکستان پنجابی ادبی بورڈ، ۱۹۹۸ء، ص ۱۱۔
- ۱۰۔ علی حیدر، ص ۵۴۔

۱۱۔ علی حیدر، ۹۲۔

۱۲۔ عبدالعزیز، ہیر وارث شاہ، لہور: عزیز بک ڈپو، ۱۹۹۵ء، ص ۴۲۔

۱۳۔ الطاف علی، سلطان، ابیات، لہور: حاجی محمد اشفاق قادری، کریم پارک، ۱۹۹۵ء، ص ۸۲۸۔

۱۴۔ سعد اللہ شاہ، کھڑا، لہور: الحمد پبلی کیشنز، ۱۹۹۴ء، ص ۹۵-۹۶۔